

ДОКТРИНА *VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM* В УКРАЇНСЬКІЙ ЦИВІЛІСТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

THE DOCTRINE OF *VENIRE CONTRA FACTUM PROPRIUM* IN UKRAINIAN CIVIL PRACTICE

Іванов А.М., асистент кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Папакиця І.В., студентка III курсу
факультету прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Шимбарьов В.О., студент III курсу
факультету прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дана стаття присвячена проблемі правової природи доктрини *venire contra factum proprium* та причинам її застосування у практиці Верховного Суду. Дослідження природи доктрини ускладнюється тим, що вона має давню історію й не є предметом широкого обговорення серед українських науковців. Через це, на думку авторів статті, варто звернути увагу дослідників на цю проблему, оскільки останнім часом Верховний Суд почав активно застосовувати доктрину *venire contra factum proprium*, апелюючи до принципу добросовісності, як на один із загальних принципів цивільного права. Авторами було визнано за доцільне розпочати виклад результатів напрацювань із висвітлення історії даної доктрини. Звернено увагу на те, що вона бере початок від римської максими *non concedit venire contra factum proprium*, яка нині певним чином знайшла своє відображення у положеннях цивільних кодексів Швейцарії, Туреччини, Німеччини та інших країн. Враховуючи напрацювання зарубіжних вчених, авторами досліджено питання сутності *venire contra factum proprium* та правової природи даного феномену. Відштовхуючись від напрацювань науковця Луїса Сомбри виокремлено елементи доктрини. Авторами наведені окремі правові висновки Верховного Суду, які мають важливе значення для правильного розуміння суті *venire contra factum proprium* як заборони суперечливої поведінки, яка випливає із принципу добросовісності, та відзначено найпоширеніші категорії справ, у яких суди застосовують дану доктрину. За результатами дослідження авторами зроблено висновок, що доктрина *venire contra factum proprium* сприяє запобіганню суперечливій поведінці сторони цивільних відносин як прояву зловживання правом. Правова система не може ігнорувати будь-яку навмисну поведінку, яка свідчить про зловживання правом та порушення добросовісності. Через це доктрина забороняє суперечливу поведінку, тобто забороняє діяти всупереч своїм попереднім діям, порушуючи принцип добросовісності, і, відповідно, виступає своєрідним механізмом гарантування захисту очікувань іншої сторони правовідносин і забезпечення балансу відносин між сторонами.

Ключові слова: *venire contra factum proprium*, принцип добросовісності, заборона суперечливої поведінки, зловживання правом.

This article deals with the problem of the legal nature of the doctrine of *venire contra factum proprium* and the reasons for its application in the practice of the Supreme Court. The study of the nature of the doctrine is complicated by the fact that it has a long history and is not the subject of widespread discussion among Ukrainian scholars. Therefore, according to the authors of the article, researchers should pay attention to this problem, as the Supreme Court has recently begun to actively apply the doctrine of *venire contra factum proprium*, appealing to the principle of good faith as one of the general principles of civil law. The authors considered it expedient to begin the presentation of the results of work on the history of this doctrine. Attention is drawn to the fact that it originates from the Roman maxim *non concedit venire contra factum proprium*, which is now to some extent reflected in the provisions of the civil codes of Switzerland, Turkey, Germany and other countries. Taking into account the work of foreign scholars, the authors investigated the essence of *venire contra factum proprium* and the legal nature of this phenomenon. Based on the work of the scientist Luis Sombra, the elements of the doctrine are singled out. The authors present some legal conclusions of the Supreme Court, which are important for a correct understanding of the essence of *venire contra factum proprium* as a prohibition of contradictory conduct arising from the principle of good faith, and noted the most common categories of cases in which courts apply this doctrine. According to the results of the study, the authors conclude that the doctrine of *venire contra factum proprium* helps to prevent conflicting behavior of civil relations as a manifestation of abuse of rights. The legal system cannot ignore any intentional conduct that indicates abuse of law and breach of good faith. Therefore, the doctrine prohibits conflicting behavior, ie prohibits acting contrary to their previous actions, violating the principle of good faith, and, accordingly, acts as a kind of mechanism to ensure protection of the expectations of the other party and ensure balance between parties.

Key words: *venire contra factum proprium*, good faith clause, prohibition of inconsistent behavior, abuse of rights.

Актуальність дослідження. Після того як у 2018 році судді Верховного Суду в окремій думці вказали на наявність доктрини *venire contra factum proprium* і необхідність її застосування при вирішенні спорів, у подальшій судовій практиці прослідковується підвищення уваги як Верховного Суду, так і судів інших інстанцій до використання даної доктрини при обґрунтуванні рішень. Не дивлячись на таку тенденцію, серед праць українських науковців ми не бачимо досліджень суті та історії даної доктрини. Однак, враховуючи авторитетний вплив судової практики на правознавчу науку, автори вважають необхідним звернення уваги дослідників на доктрину *venire contra factum proprium* як на своєрідний теоретичний принцип, який у подальшому може суттєво вплинути на правозастосовну і правотворчу діяльність України.

Метою дослідження є виявлення причини застосування доктрини *venire contra factum proprium* у практиці Верховного Суду, а також з'ясування її суті і співвідношення із принципом добросовісності.

Стан дослідження. Питанню, що стосується доктрини *venire contra factum proprium*, приділялась увага переважно зарубіжних вчених. Серед науковців, які займалися дослідженням цієї проблеми, можна відзначити роботи Ервіна Ріслера, Луїса Сомбри, Войцеха Дайчака. Однак зазначена правова конструкція не є предметом широкого обговорення серед науковців України. Зокрема, увагу на цьому феномені було звернено Василем Кратом. Це обумовлює потребу подальшого дослідження зазначеної проблеми.

Зародження доктрини *venire contra factum proprium* сягає своїм корінням діяльності школи глосаторів, які

займались коментуванням положень *Corpus iuris civilis* (Кодексу Юстиніана). Серед відомих джерел, які містять згадку цього правового феномена, найдавнішим є збірник юридичних максим "*Brocardia sive generalia iuris*" (XII-XIII ст.) юриста-гослатора Азо. Ці максими, включаючи "*non concedit venire contra factum proprium*" (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці), були сформульовані переважно на основі джерел давнього римського права. Своє поширення максими набули вже у XV столітті, завдяки передрукованим виданням юриста [1, с. 33].

Помітне зростання значення максими в юридичній науці відбулось на початку XX століття та пов'язане з прив'язаною їй книгою "*Venire contra factum proprium: Studien im römischen, englischen und deutschen Civilrecht*" Ервіна Різлера. Німецький юрист вказав на максимум як на інструмент, який надасть змогу подолати прогалини в кодифікації. До речі, саме завдяки *venire contra factum proprium* у німецькому праві, зародилася доктрина *Verwirkung*. Вона була сформульована у 1920 р. Верховним судом Німеччини. Зазначена доктрина забороняє особі скористатися своїм правом, якщо вона не використала це право у певний період і друга сторона, яка покладається на добросовісність, розраховувала, що це право у майбутньому не буде існувати [1, с. 44-45].

Нині римська максима *non concedit venire contra factum proprium* застосовується у державах романо-германського права, втілюючись у "*rule of honesty*". Ця норма спрямована на те, щоб запобігти законним, але водночас несправедливим ситуаціям і поширена у Швейцарському та Турецькому Цивільних кодексах, де має широку сферу застосування, а також включена у цивільні кодекси Франції, Німеччини та Італії, але лише в частині тлумачення договорів та виконання боргів [2].

Для більш точного розуміння та застосування конструкції *venire contra factum proprium* слід розглянути її елементи. Виділення складових частин цієї конструкції необхідно для встановлення предмета доказування в рамках суперечливої поведінки.

Проаналізувавши напрацювання правознавця Луїса Сомбри можна зробити висновок, що *venire contra factum proprium*, заснована на ідеях добросовісності та чесності, включає такі елементи: 1) первісна поведінка (*factum proprium*); 2) поведінка, яка суперечить первинній (первинним запевненням) і здійснена в іншій часовий проміжок (*contra factum proprium*); 3) недобросовісність особи, яка діє суперечливо. Суперечлива поведінка має не відповідати критеріям добросовісності, так як протиріччя виступає невід'ємною особливістю людини та властиво динаміці сучасних суспільних відносин, і, відповідно, лише дії спрямовані на заподіяння шкоди іншій стороні, потрібно визнавати неправовими. Не кожна суперечлива поведінка підпадає під дію доктрини *venire contra factum proprium*, а лише та, що є недобросовісною, наприклад, коли одна зі сторін договору змінює свою позицію під впливом економічних обставин чи з інших причин. 4) наявність шкоди чи загроза її заподіяння стороні, яка добросовісно покладалася на певну юридичну ситуацію [3]. У справі *Sanders v. United Distributors, Inc.* Суддя Редманн, порівнюючи теорію естоппеля та *venire contra factum proprium* і посилаючись на низку доктринальних джерел, зазначив, що незалежно від застосовуваної доктрини позивач повинен довести щось схоже на *injurious reliance* (збиток). При цьому розуміється, що збитки можуть мати матеріальний вираз або виражатися у порушенні прав і законних інтересів особи [4]. Таким чином, у предмет доказування при застосуванні доктрини *venire contra factum proprium* повинні входити такі обставини: суперечність вторинної поведінки первинній; наявність недобросовісності у діях чи намірах особи, що діє суперечливо; заподіяння чи намір завдати шкоду протилежній стороні. При встановленні обставин, що свідчать про недобросовісну суперечливу

поведінку, суд відмовляє у задоволенні позовних вимог (матеріальний аспект) та (або) відмовляє у задоволенні процесуального клопотання (процесуальний аспект).

Якщо звернутись до судової практики України, то у 2018 році судді КЦС ВС звернули увагу, що фактично у постанові ВСУ від 23 вересня 2015 року було зроблено висновок, який впливав із суті доктрини *venire contra factum proprium*, однак напряду ще не була вказана [5]. У подальших рішеннях як ВС, так і судів першої інстанції можна відстежити значний ріст у застосуванні доктрини *venire contra factum proprium*. У судовій практиці дана доктрина найчастіше застосовується при вирішенні справ, в яких одна із сторін стверджує про неукладеність договору з підстав недосягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов, підписання договору не тією особою, яка повинна його підписати, несвоєчасної реєстрації договору тощо [6].

На нашу думку, підвищення уваги можна пояснити тим, що дедалі частіше справи розглядаються з позиції відповідності конкретного правозастосування принципу верховенства права і загальним засадам законодавства. Оскільки на сучасному етапі розвитку цивільного права в цілому спостерігається тенденція до моралізації, що виявляється в розгляді правових явищ крізь призму моральних категорій.

Слід зазначити, що саме норми-принципи є кінцевим орієнтиром усіх учасників цивільних правовідносин та виступають як традиційний метод і засіб правового впливу на суспільні відносини, що становлять предмет цивільного права. Більш того, принципи цивільного права були і продовжують залишатися критеріями правильного розуміння того, яким вимогам має відповідати зміст галузевого регулювання, а звідси і формалізована поведінка його учасників. На цю доктрину *venire contra factum proprium* суди посилаються, зокрема, апелюючи до принципу добросовісності в цивільному законодавстві, який закріплено статтею 3 Цивільного кодексу України. Практикою ВС принцип добросовісності визначено як певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [7]. Якщо ж враховувати міжнародний досвід, то у Принципах УНІДРУА і ПЕДП добросовісність розглядається як одна з основних ідей та наголошується на обов'язку кожної сторони діяти відповідно до принципу добросовісності, причому такий обов'язок не може бути виключено або обмежено. До того ж, відповідно до статті I-1:103 «Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права» поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них [8].

Слід наголосити й на правовій позиції Верховного Суду від 22 травня 2019 року у справі № 234/3341/15-ц: згідно зі статтею 13 ЦК цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. У зв'язку з цим, добросовісність при правовому регулюванні цивільних відносин повинна розглядатися як відповідність реальної поведінки учасників таких відносин вимогам загальносоціальних уявлень про честь і совість. Цивільний оборот ґрунтується на презумпції добросовісності та чесності учасників цивільних відносин, які вправі розраховувати саме на таку поведінку інших учасників, яка відповідатиме зазначеним критеріям

і уявленням про честь та совість. Відповідно до частини третьої статті 16 ЦК суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу. Аналіз частини другої статті 13 ЦК дає підстави для висновку, що недобросовісна поведінка особи, яка полягає у вчиненні дій, які можуть у майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом [9].

Однією з найпоказовіших та вагомих справ сучасного українського цивільного судочинства, присвячених доктрині *venire contra factum proprium*, є ухвала від 07.08.2019 по справі № 145/2047/16-ц в якій суд дійшов висновку, що «недійсність договору як приватно-правова категорія покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати, але недійсність договору не повинна дестабілізувати цивільний оборот. Оскільки недійсність договору впливає на права та інтереси інших осіб, то при вирішенні спорів про недійсність договорів має враховуватися добросовісність як загальна засада цивільного законодавства та доктрина *venire contra factum proprium*» [10].

Ми цілком погоджуємось із висловом судді Касаційного цивільного суду Верховного Суду Василем Кратом, що «застосування цієї конструкції досить позитивно відображається на цивільному обороті, дозволяє його стабілізувати», оскільки правова система не повинна ігнорувати будь-яку навмисну поведінку щодо недотримання зобов'язання [11].

Висновки. Підсумовуючи усе вищевказане наголошено, що несправедливість суперечливої поведінки сторони цивільних відносин є в тому, що зовні вона не має ознак порушення конкретних норм, однак є явно недобросовісною, оскільки не виправдовує очікувань іншої сторони, порушуючи баланс відносин, і відповідно, визнається неправомірною, а тому не може ігноруватися правопорядком або, таким чином, надавати переваг стороні, яка діє недобросовісно. Саме запобіганню такого прояву зловживання правом і сприяє доктрина *venire contra factum proprium*, яка пов'язана із захистом законних очікувань сторони, яка діє добросовісно, і тому національні суди дедалі частіше застосовують цю доктрину при винесенні рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dajczak W., *Venire contra factum proprium nemini licet* — Changing fortunes of the maxim demanding the constancy in conduct, "Forum Prawnicze" 53 (2019), z. 3, s. 33–47. DOI: 10.32082/fp.v3i53.222
2. The Prohibition of Inconsistent Behavior. *The Legal 500*. URL: <https://www.legal500.com/developments/thought-leadership/the-prohibition-of-inconsistent-behavior> (дата звернення 10.05.22).
3. Thiago Luis Sombra, The Duty of Good Faith Taken to a New Level: An Analysis of Disloyal Behavior, 9 *Journal of Civil Law Studies* (2016) URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/jcls/vol9/iss1/4>
4. Sanders v. United Distributors, Inc. URL: <https://casetext.com/case/sanders-v-united-distributors-inc> (дата звернення 11.05.22).
5. Окрема думка суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо постанови від 22 серпня 2018 року у справі № 596/2472/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76103211> (дата звернення 11.05.22).
6. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки в судовій практиці. URL: [https://protocol.ua/ru/doktrina_venire_contra_factum_proprium_\(zaboroni_superechljivoj_povedinki\)_v_sudoviy_praktitsi](https://protocol.ua/ru/doktrina_venire_contra_factum_proprium_(zaboroni_superechljivoj_povedinki)_v_sudoviy_praktitsi) (дата звернення 10.05.22).
7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 10.04.2019 у справі № 390/34/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81263995> (дата звернення 11.05.22).
8. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nolk, European Law Publishers, Munich, 2009. / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcf_r_outline_edition_en.pdf (дата звернення 10.05.22).
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 22.05.2019 у справі № 234/3341/15-ц. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=82419646&red=100003187b58debd5dccc31cbadc5853a9fc57d&d=5> (дата звернення 11.05.22).
10. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 07.08.2019 у справі № 145/2047/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84005778> (дата звернення 11.05.22).
11. Судді ВС обговорили актуальні питання на VII Судовому форумі АПУ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/602800> (дата звернення 10.05.22).